

hal, yâddâşt-ı rûzâne, sefernâme, hâtîrât" gibi başlıklar altında yazılmaya başlanmıştır. Bu eserler, otobiyografik niteliklerinden dolayı bazan "zindegî-i men" veya "hâtîrât-ı zindegân-i men" başlığıyla kaleme alınmıştır. Pehlevî döneminde (1924-1979) fazla önemsenmeyen hâtıra türü, İslâm inkuşatından sonra özellikle Pehlevî döneminin siyasî hayatını aydınlatması sebebiyle değer kazanmış ve çok sayıda hâtîrat yazılmıştır.

Fars edebiyatında hâtîrat yazıcılığında belli başlı üç yol takip edilmiştir. 1. Günü gününe tutulmuş notlara dayanarak yazılan hâtîralar; bunlar günlüklere benzeyen eserlerdir. Hâtıra sahibinin toplumdaki mevkiine göre önem kazanan bu tür eserler diğerlerine göre daha çok tarihî değere sahiptir. Bu gibi hâtîralar arasında Mirza Tâhir Basîrümülk Şeybânî'nin *Rûznâme-i Hâtîrât* (nşr. İrec Efşâr – M. Resûl Deryâgeşt, Tahran 1374), Muhammed Hasan Mukaddem'in *Rûznâme-i Hâtîrât-ı İ'timâdû's-saltana* (Tahran 1345) ve Kâsım Ganî'nin *Hâtîrât-ı Doktor Kâsım Ganî* (nşr. Ali Sûtî, Tahran 1361) adlı eserleri zikredilebilir. Bazan da hâtîrat sahibinin ölümünden sonra anıları bir yakını tarafından düzenlenip yayımlanmıştır. *Hâtîrât-ı İhtîşâmû's-saltana* ile (nşr. Seyyid Muhammed Mehdî Mûsevî, Tahran 1366) Ferîdû'l-Mülk Muhammed Ali Han Hemedânî'nin *Hâtîrât-ı Ferîd*'i (haz. Mes'ûd Ferîd, Tahran 1354) bunlar arasındadır. Bir kimsenin bir başkasıyla olan dostluğundan kaynaklanan özel hâtîralarına da Ali Devvânî'nin *Hâtîrât-ı Men ez Üstâz Şehîd Muṭahharî* (Tahran 1374 hş.) adlı eseri örnek olarak verilebilir. 2. Hâfızaya bağlı kalınarak yazılan hâtîralar. Bunlar,

ya hâtıra sahibinin bizzat kendisi veya dikte suretiyle başka bir kişi tarafından yazılarak meydana getirilmiştir. Mehdî Ferruh'un *Hâtîrât-ı Siyâsî-yi Ferruh*'u (yazan Pervîz Lûşânî, Tahran 1347 hş.) bunlar arasında yer alır. 3. Karşılıklı sohbet tarzında yazılan hâtîralar. Bu tür hâtîralar, hâtıra sahibinin bir başkasının sorularına cevap vermesiyle meydana gelir. Buna örnek olarak *Hâtîrât-ı İrec İskenderî* (Tahran 1372 hş.) gösterilebilir.

Konularına göre hâtîrat yazıcılığında siyasî olanlar ağırlık kazanmıştır. Ali b. Muhammed Emînüddevlî'nin *Hâtîrât-ı Siyâsî-yi Emînü'd-devle* (Tahran 1341), Rahîm Zehtâb Ferd'in *Hâtîrât der Hâtîrât* (Tahran 1373), Muhammed Ali İslâmî'nin *Rûzhâ* (Tahran 1363), Hüseyin Ferdost'un *Zuhûr u Suḳût-ı Saltanat-ı Pehlevî* (I-II, Tahran 1371), Muhammedî er-Rîşehrî'nin *Hâtîrât-ı Siyâsî* 1365-66 (Tahran 1369) adlı eserleri gibi çok sayıda hâtîratta bu özellik görülür.

Âzerîler'in yazdığı hâtîralar da Fars edebiyatında önemli bir yer tutar. Bunlar arasında, Tebrizli bir tüccar olan Muhammed Takî Curabaçî'nin *Harfî ez Hezârân Kânder 'İbâret Âmed* (Tahran 1363 hş.), Seyyid Hasan Takizâde'nin siyasî ağırlıklı *Zindegî-yi Tûfânî* (Tahran 1372), Seyyid Ahmed Kesrevî'nin *Zindegânî-yi Men* (Tahran 1323 hş.), Muhammed Sâad Merâge'nin *Hâtîrât-ı Siyâsî Muhammed Sâ'ad Merâge* (Tahran 1373 hş.) ve Seyyid Ca'fer Pişeverî'nin *Yâddâsthâ-yı Zindân* (Tahran 1358 hş.) adlı eserleri sayılabilir.

Ayrıca *Târîh-i Mu'âşır-ı İrân* serisinin her cildinde "Hâtîrât" başlığı altında tarihî açıdan önemli ya bir kişinin hâtîratı ya da bir hâtîratla ilgili makaleler yayımlanmaktadır.

lanmaktadır. Bunlara, Hâc Hüseyin Han'ın "Hâtîrât-ı Hükûmet-i İsfahân ve Sefer-i Freng 1330-31 h." (Tahran 1372 hş., V, 177-254) ve Rızâ Reîs Tûsî'nin Sir Edmund Ironside'in hâtîratına yazdığı "Naḳdî ber Kitâb-ı Hâtîrât-ı Sir Ironside" (VIII [1374], s. 163-176) adlı makaleleri örnek verilebilir.

Fars edebiyatında İran'la ilgili olarak Batı'da kaleme alınan hâtîrat kitaplarının tercümeleri de önemli bir yer tutmaktadır. Dorothy Hunt Smith'in *Hâtîrât ez Şark* (trc. Abdülâlî Kâreng, Tebriz 1960), Sir Arthur Hardinge'in *Hâtîrât-ı Siyâsî-yi Sir Artur Harding* (trc. Cevâd Şeyhülislâmî, Tahran 1363 hş.) ve Arthur C. Millspaugh'un *Amerikâ-yihâ der İrân* (trc. Abdürrızâ Hûşeng Mehdî, Tahran 1370 hş.) adlı eserleri bunlardan birkaçıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin Rezmûcî, *Envâ'ı Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 209; *Hâtîrât-ı İrec İskenderî*, Tahran 1372 hş., s. 13-19; Hânâbâ, *Fihrist*, II, 1838-1846; Ali Rızâ Kemerî, "Hâtîranigâştah ve Hâtîranevisi der Güsterde-i Edebî Muḳavemet ve Ferheng-i Cebhe", *Mecmû'a-i Makâlehâ-yı Semînâr ber Resî Edebiyyât-ı İnḳılâb-ı İslâmî*, Tahran 1373 hş., s. 451-477; Kâmrân Fânî, "Zindegî Talebegî ve Âhûndî", *Neşr-i Dâniş*, IV/2, Tahran 1362 hş., s. 18-27; Ahmed Eşref, "Sâbiḳa-i Hâtîra Nigârî der İrân", *İrân-nâme*, XV/1, Bethesda 1997, s. 5-25; Hasan Cevâdî, "Sergüzeşt-nâmehâ-i Âzerî", a.e., XV/1 (1997), s. 77-94.

RIZA KURTULUŞ

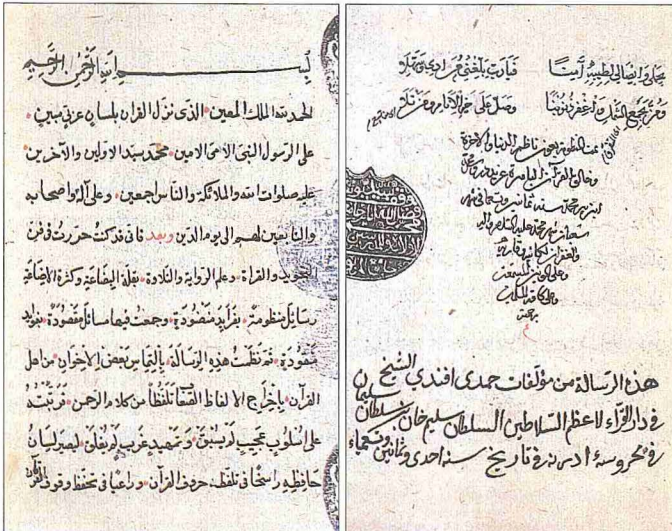
HATİB-i AYASOFYA

(خطیب آياصوفيه)

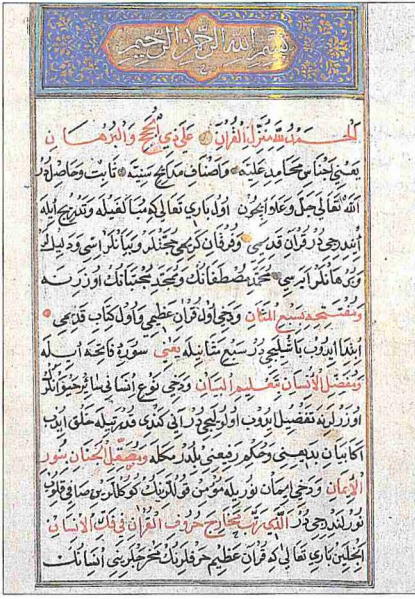
(ö. 983/1575 [?])

Osmanlı âlimi,
hatip ve şeyhülkurrâ.

Adı Hamdullah, babasının adı Hayreddin olup bazı kaynaklarda Hamdî Efendi diye anılır (Abdurrahman Hibrî, vr. 16^b). Kendisi de *Mevlidü'n-nebî* adlı eserinde (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4510, vr. 25^b) Hamdî mahlasını kullanmıştır. *Keşfü'z-zunûn*'da (II, 1168) babasının Hayrullah olduğu kaydediliyorsa da diğer kaynaklarda ve kendi eserlerinde Hayreddin adı geçmektedir. Babası Hayreddin ile Kanûnî Sultan Süleyman'ın hocası olarak tanıtılan Kastamonulu Hayreddin'in (Taşköprizâde, s. 442; *Sicill-i Osmânî*, II, 315) aynı kişi olması muhtemeldir. Hamdullah Efendi, Kanûnî devrinden itibaren kırk yıl kadar Ayasofya Camii'nde cuma hatipliği yaptığı için (*Hediyyetü'l-ârifin*, I,

Hatib-i Ayasofya'nın
Rusûhu'l-lisân
adlı eserinin
zahriyesi ile
ilk sayfası
(Beyazıt
Devlet Ktp.,
nr. 8203/3)

Hatib-i Ayasofya'nın *Cevâhirü'l-ikyân* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 17)

334; Abdurrahman Hibri, vr. 16^b) "Hatib-i Ayasofya" diye meşhur olmuştur.

Hatipliği yanında Ayasofya Medresesi'nde uzun yıllar müderrislik yapan Hamdullah Efendi'nin şeyhülkurrâ oluşu ve eserlerinin konusu dikkate alındığında daha çok kıraat ilminde derinleştiği anlaşılır (Abdurrahman Hibri, vr. 16^b; Ahmed Bâdi Efendi, II, 336). Nitekim ömrünün sonlarına doğru Edirne Selimiye Dârülkurrâsı'na ilk şeyhülkurrâ olarak tayin edilmiş ve ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. *Rusûhu'l-lisân* adlı eserindeki bir tanıtma notunda (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 8203/3, vr. 60^a) onun 981 (1573) yılında Edirne'de şeyhülkurrâ olduğu belirtilir. "Teberrüken" tayin edildiği bu görevde yaklaşık iki yıl kadar hocalık yaptıktan sonra 983 (1575) yılı civarında yetmiş yaşlarında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda 943 (1536), 948 (1541) ve 963 (1556) olarak zikredilen (Sicill-i Osmânî, II, 244; Brockelmann, II, 651; Kehhâle, IV, 75; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 334) vefat tarihleri yanlış olmalıdır.

Eserleri. 1. *'Umdetü'l-irfân fî vaşfi ħurûfi'l-Kur'ân*. 948'de (1541) yazılarak Kanûni Sultan Süleyman'a ithaf edilen eser, "râ" kafiyeyle 260 beyitlik Arapça bir tecvid kitabı olup yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi ile (Ayasofya, nr.

4796/1; Lâleli, nr. 61/1) Ankara'da Millî Kütüphane'de (nr. 2503/2) bulunmaktadır. 2. *Cevâhirü'l-ikyân fî şerhi Umdetü'l-irfân*. *'Umdetü'l-irfân*'ın Türkçe mensur şerhi olup 956 Muharremi (Şubat 1549) sonlarında tamamlamıştır. Yazma nüshaları Süleymaniye (Hamidiye, nr. 17; Esad Efendi, nr. 16), Beyazıt Devlet (nr. 187; Veliyyüddin Efendi, nr. 24), Gazi Hüseyin Bey (nr. 3372) kütüphanelerinde ve Ankara'da Millî Kütüphane'de (nr. 5528) kayıtlıdır. 3. *Rusûhu'l-lisân fî ħurûfi'l-Kur'ân*. Yine tecvid konusunda "elif" redifli 143 beyitlik Arapça bir manzumedir. 959'da (1552) Kanûni'ye ithaf edilen eserin yazma nüshaları Ankara'da Millî Kütüphane ile (nr. 2503/3) Beyazıt Devlet (nr. 8203/3) ve İstanbul Üniversitesi (AY, nr. 2673) kütüphanelerindedir. 4. *Veşîletü'l-itkân fî şerhi Rusûhi'l-lisân*. *Rusûhu'l-lisân*'ın Türkçe mensur şerhi olan ve 960'ta (1553) yazılan eserin çeşitli yazma nüshaları vardır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 68, Şehid Ali Paşa, nr. 34/2, Lala İsmâil Paşa, nr. 7, Sâliha Hatun, nr. 1/2; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 149/1, 156, 207/2; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 127; Berlin, Ahlward, I, 203; Leiden, nr. 1647; ayrıca bk. Brockelmann, II, 650). 5. *Füyûzü'l-itkân fî Vücûhi'l-Kur'ân*. *Füyûzât fî'l-kırâ'ati's-seb'a* adıyla da zikredilen bu eserin de çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (Beyazıt Devlet Ktp., nr.

223; Ankara Millî Ktp., nr. 99; İzmir Millî Ktp., nr. 1386/1; Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp., nr. 17581/2; Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. 3959). 6. *Mevlidü'n-nebî*. Türkçe manzum bir mevlidir. Dîbâceden sonra tevhid, fitrat-ı âlem, fitrat-ı Âdem, velâdet-i nebî, mu'cizat, mi'rac, münâcât, vefat ve hâtıme bölümlerinden oluşan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtihi, nr. 4510) kayıtlıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 442; *Keşfü'z-zunûn*, I, 902; II, 1168; Abdurrahman Hibri, *Enîsü'l-müsâmirîn fî târihi Edirne*, Süleymaniye Ktp., Raşid Efendi, nr. 616, vr. 16^b; Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10.392, II, 336; *Sicill-i Osmânî*, II, 244, 315; *Osmanlı Müellifleri*, I, 274-275; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 650; *İzâhu'l-meknûn*, II, 217, 705; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 334; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 75; Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul 1949, s. 60; K. Dobrača, *Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa*, Sarajevo 1963, I, 104; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 610; Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1992, I, 39.

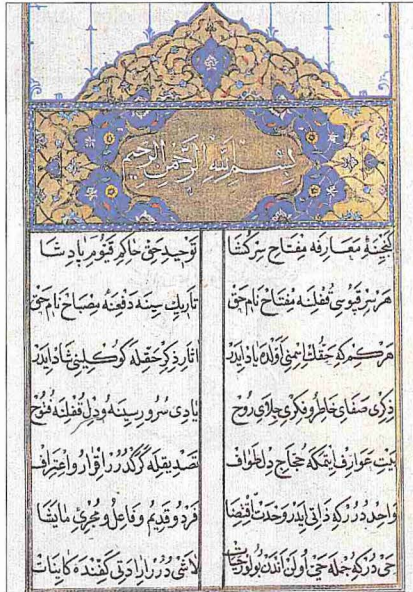
CEMİL AKPINAR

HATİB el-BAĞDÂDÎ (الخطيب البغدادي)

Ebû Bekr Ahmed b. Ali
b. Sâbit el-Bağdâdî
(ö. 463/1071)

Târihu Bağdâd adlı eseriyle tanınan
hadis hâfızı ve tarihçi.

Hatib-i Ayasofya'nın *Mevlidü'n-nebî* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Fâtihi, nr. 4510)

23 Cemâziyelâhîr 392'de (9 Mayıs 1002) (*Târihu Bağdâd*, XI, 266) Mekke-Medine yolu üzerindeki Vâdilmelel'in Guzeye kasabasında dünyaya geldi. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi'nin, aynı ayı ve günü zikretmekle beraber 391'de (1001) doğduğunu söylemesi bir zühul eseri veya istinsah hatası olmalıdır. Daha sonraki bazı kaynaklar da bu yanlış bilgiyi tekrarlamıştır (meselâ bk. İbn Kesîr, XII, 101). Hatib el-Bağdâdî'nin soyu Kûfe civarında oturan bir Arap aşiretine dayanmaktadır. Hatib lakabının kendisinde, kıraat âlimi Ebû Hafs el-Kettânî'den Kur'an öğrenen ve Bağdat'ın güneybatısında Dicle nehri üzerindeki Derzican köyünde yirmi yıl hatiplik yapan babası Ebû'l-Hasan Ali'den intikal ettiği söylenmişse de muhtemelen kendisi de bu köyde aynı vazifeyi devam ettirmesi sebebiyle Hatib diye tanınmıştır. Babası onu tahsil için hadis ilmiyle de ilgilenen Hilâl b. Abdullah et-Tîbî'ye gönderdi. Babasının ve mürebbisi oldu-